

Спогади про ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА МАТЯША

1 травня 2010 р. виповнилося б 80 років від дня народження Івана Васильовича Матяша, видатного українського вченого, лауреата Державної премії УРСР, члена-кореспондента АН УРСР, доктора фізико-математичних наук, професора, засновника та першого завідувача відділу радіоспектроскопії мінеральної речовини Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР (нині — Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України).

Іван Васильович походив зі знаменитої Харківської школи радянської фізики, в якій ще витав дух Л.Д. Ландау. Переїхавши до Києва, він підтримував тісні зв'язки з Київською школою радіоспектроскопії, заснованою М.Ф. Дейгеном. Талановитий фізик і умілий організатор науки, І.В. Матяш зумів створити у своєму відділі умови, які сприяли успіхам і творчому зростанню співробітників.

Розширенню наукового світогляду співробітників відділу сприяли і контакти з Казанською школою радіоспектроскопії, яку в ті часи очолював С.А. Альтшулер, і особливо з казанськими радіоспектроскопістами, що вивчали мінеральну речовину під керівництвом В.М. Вінокурова. Очолований І.В. Матяшем відділ був важливою складовою радянської школи Фізики мінералів, вагомий внесок у створення якої належить також московським дослідникам А.С. Марфуніну, Л.В. Бершову і М.І. Самойловичу. Різномічні наукові зацікавлення й контакти, широта наукового світогляду і значний досвід дозволили І.В. Матяшу, члену-кореспонденту АН УРСР за фахом "Фізика мінералів", створити відому на весь світ школу радіоспектроскопії мінеральної речовини, ставши одним з основоположників розвитку радіоспектроскопії в Україні.

Після закінчення Харківського державного університету все життя Івана Васильовича було присвячено розвитку і застосуванню радіоспектроскопічних методів дослідження речовини. Добре відомі його роботи з питань ядерної спін-спінової і спін-решіткової релаксації води та водних розчинів лужних і лужноземельних металів за звичайних і високих значень тиску. Важливі роботи з вивчення особливостей будови і ролі обмінних катіонів у сорбційних властивостях природних і синтетичних цеолітів виконані І.В. Матяшом у Донецькому фізико-технічному інституті АН УРСР (нині — Донецький фізико-технічний інститут ім. О.О. Галкіна НАН України).

У 1967 р. в Інституті геологічних наук АН УРСР (з якого у 1969 р. виділився Інститут геохімії і фізики мінералів) І.В. Матяш очолив відділ радіоспектроскопії мінеральної речовини.

ни, створений за ініціативи академіка АН УРСР М.П. Семененка. З ім'ям Івана Васильовича пов'язані становлення і розвиток цього відділу, наукові досягнення, наукові ступені, звання і премії.

У 1972 р. І.В. Матяш друкує монографію "Вода в конденсированных средах", яка стала основою його докторської дисертації. В цей час фактично закінчилося становлення відділу радіоспектроскопії і почалися планомірні дослідження радіоспектроскопічних характеристик мінералів. Колектив під керівництвом І.В. Матяша здійснював дослідження основних породоутворювальних силікатів, застосовуючи методи електронного парамагнітного резонансу, ядерного магнітного резонансу, подвійного електронно-ядерного резонансу і ядерного гамма-резонансу. Результати цих досліджень викладено у низці колективних монографій: "Кристаллохимические особенности слоистых силикатов и алюмосиликатов по данным радиоспектроскопии" (1973), "Радиоспектроскопия слюд и амфиболов" (1980), "Радиоспектроскопия полевых шпатов" (1981), "Радиоспектроскопия кварца" (1987). Вони принесли І.В. Матяшу широке визнання в СРСР і за його межами як одному з основоположників використання радіоспектроскопічних та інших фізичних характеристик мінералів з метою визначення умов їх утворення, геологічної історії порід і процесів рудонакопичення.

І.В. Матяш відомий також як автор робіт з кристалохімії мінералів з урахуванням енергетичних і просторових характеристик зовнішніх електронних оболонок іонів, насамперед кисню. Йому вдалося виявити особливу роль кисню в спрямованості процесів еволюції речовини на різній глибині. Розроблений ним критерій рівноваги речовини є фундаментальним для аналізу процесів у геохімії.

Іван Васильович відчував подих часу і активно реагував на формування нових напрямів вивчення мінералогічних об'єктів та їхньої еволюції під дією зовнішніх чинників. Так, з появою серед наук про Землю напрям, що досліджував вплив радіації на структуру і фізико-хімічні властивості мінералів і гірських порід, вчений виступив ініціатором постановки цієї тематики в наукові плани Інституту.

Серед найбільш вагомих результатів можна відзначити встановлення кореляційної залежності між концентрацією парамагнітних цент-

рів NH_3^+ у кварці та вмістом ртуті, вперше відкритого парамагнітного центра NH_3^+ у калієвому польовому шпаті і вмістом золота в породі. На основі виконаних досліджень визначені пошукові критерії на радіоактивні, рідкісні і благородні метали. Ці результати стали значним внеском не тільки у пошукову практику, а й у реконструкцію умов мінералоутворення і знайшли своє відображення в 19 винаходах. Найвагоміші з них — пошукові критерії на радіоактивні елементи, що базуються на унікальних властивостях радіаційно-хімічно окисненого заліза у ОН-вмісних шаруватих і стрічкових алюмосилікатах, та на золото, що пов'язані з наявністю NH_3^+ -центрів.

За активної участі І.В. Матяша було з'ясовано механізм виділення водню зі слюд і амфіболів під час їх нагрівання, що дало можливість визначити активність води і водню в мінералоутворювальних процесах. Розроблено методику вивчення ближнього впорядкування в розподілі октаедричних катіонів у слюдах і амфіболах, яка дозволяє оцінювати швидкість кристалізації цих мінералів.

Глибока ерудиція, спостережливість, відчуття природи слугували становленню І.В. Матяша як вченого з широким науковим святоглядом. Одна з визначних рис Івана Васильовича як науковця — прагнення повного, всеохопного вивчення проблем. Окрім експериментальних досліджень він приділяв багато уваги теоретичним розробкам, дотримуючись принципу взаємодоповнення теорії та експерименту у вивченні різноманітних об'єктів.

Серед позитивних рис Івана Васильовича як керівника слід відзначити його цілеспрямованість у вирішенні наукових задач, уміння налагоджувати стосунки з працівниками, гуртувати колектив і скеровувати його на досягнення результату. В організації роботи наукових співробітників він сповідував демократичні підходи, давав можливість працювати в тематичному полі без адміністративного утиску, максимально проявляючи індивідуальні ініціативи.

На деяких етапах діяльності І.В. Матяш поєднував адміністративні обов'язки з громадською роботою — очолював партійну організацію Інституту. На посадах завідувача відділу, заступника директора Інституту залишався людиною працелюбною, вимогливою до себе та працівників, доброзичливою по

відношенню до колег, не намагався уникати складних питань.

Основними рисами характеру Івана Васильовича були делікатність, тактовність і демократичність. Він був надзвичайною, позитивною особистістю, без пафосу, зверхності, з яскравим почуттям гумору. Його гумор був легким, добрим, теплим. Івану Васильовичу були притаманні людяність, порядність, громадська гідність і любов до України.

Науковий доробок ученого склав близько 300 наукових публікацій і винаходів. Іван Васильович був членом редколегії "Минералогического журнала", редактором багатьох наукових монографій і довідників, проводив велику роботу з підготовки наукових кадрів.

Серед його учнів 4 доктора і 15 кандидатів наук, які успішно розвивали і продовжують розвивати створені ним наукові напрями.

І.В. Матяш залишив у науці поважний і яскравий доробок. Його ім'я назавжди викарбувано в історії науки, а творчий спадок становить славу і гордість української науки. Він з тих, для кого служіння науці було сенсом життя. З його наукового спадку черпатимуть не лише сучасні, а й прийдешні покоління.

Пам'ять про І.В. Матяша як видатного й ерудованого вченого буде невіддільною від згадок про його щирість, чесність та інтелігентність.

*О.Б. Брик, А.М. Калініченко,
В.П. Іваницький, М.М. Багмут*